

İŞÇİNİN SESİ

ÇEK-AL

Fabrikalardan
makine sesinden önce
İşçinin Sesi gelecek!

TKP—İşçinin Sesi

İşçinin partisi!

Yıl: 13, Sayı: 334, 29 Temmuz 1987

Gerek dünyada, gerek Türkiye’de işçi sınıfını sayıca az ve zayıf göstermeye yönelik çabalara karşı, bu sınıfın nasıl kocaman bir sınıf olduğunu göstermeyi amaçlayan bu çalışma kitabı olarak da yayınlanacaktır. Bu sayımızda ikinci bölümünü bazı kısaltmalarla yayınlıyoruz.

“En büyük işçi sınıfı başka büyük yok”

II

Emine Engin

II. İşçi sınıfının kapsamı

Kollektif emekçi - üretici emek

İşçi sınıfı nedir tartışmalarında ve işçi sınıfını yok sayma çabalarında üretici emek konusu hep ana konu olarak gündeme gelmiştir. İşçi sınıfı ancak üretici emek ile kısıtlanarak az ya da azalıyor gösterilebilmiştir. Bu nedenle önce bu konudan başlayacağız. Bu konuyu iyi anlayabilmek için de, yukarıdaki bir bölümde değindiğimiz emek sürecine, onun toplumsal sistemle ilişkisine kısaca bakacağız.

Emek süreci, insanlığın, kullanım değerleri (yani yararlı, kullanışlı şeyler) üretip ihtiyaçlarını karşılamak üzere giriştiği, doğa ile ilişki içinde yürüttüğü, bu arada kendisinin de geliştiği, üretim eylemidir. Bu, insanlığın varoluşunun her zaman için koşuludur, “dolayısıyla bu varoluşun her toplumsal aşamasında bağımsızdır, ya da daha doğrusu bütün aşamaların ortak yanısıdır.” (K.Marks, *Kapital*, İng. basım, c.1, s.184)

Emek süreci insanlıkla doğa arasındaki ilişkinin yürüdüğü ve geliştiği süreçtir. Bunun belli bir örgütlenme ile gerçekleşmesi gerekir. İşte bu örgütlenmeyi toplumsal sistem sağlar. Egemen toplumsal sistem, emek sürecini kendi çıkarları doğrultusunda örgütler, üretimin nasıl toplumsal ilişkiler içinde yapılacağını belirler.

Emek süreci, ağırlığıyla insanlığın doğayla ilişkisini, toplumsal sistem ise ağırlığıyla insanların birbirleriyle ilişkisini dile getirir. Ama ikisi birbirinden kopuk değil, tam tersine birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır.

İnsan-doğa ilişkisinin geldiği düzey, toplumsal ilişkilerin nasıl örgütleneceğinin nesnel çerçevesini çizen en önemli etkenlerden biridir. Öte yandan toplumsal sistem de, kendi vurduğu damgayla, emek sürecinin ne hızla, nasıl, ne yönde gelişeceğini, toplumun doğayla ilişkilerinin nasıl yürüyeceğini vb. belirler. (Dolayısıyla Gorbacov’un ve onun Kutlu gibi çömezlerinin öne sürdükleri gibi, çevre kirliliği vb. hiç de sınıflar üstü sorunlar değildir.)

Kapitalizme gelene kadarki toplumsal sistemler, emek sürecini bir noktadan bir başka noktaya getirmişlerdir. Kapitalizm onu devralmış, devraldığı nesnel temelde kendi çıkarlarına göre yeniden örgütlemiş ve kendi damgası altında daha da geliştirmiştir. Kapitalizmin damgasını taşıyan bu gelişme “her ekonomik gelişmeyi toplumsal bir felakete dönüştürerek”, yalnızca emekçiyi değil toprağı, doğayı da soyup soğana çevirerek süregelmiştir. (K. Marks, *Kapital*, c.1, s.487, 507)

Şimdi üretici emek konusuna girebiliriz.

Kapital’de Marks, herhangi bir toplumsal sistemin damgasından bağımsız

olarak emek sürecini ele alırken şöyle der:

“Tüm süreci sonucu, yani ürün açısından incelersek, açıktır ki hem araçlar, hem emeğin nesnesi üretim araçları ve emeğin kendisi de üretici emektir.” (K.Marks, *agy*, c.1, s.181)

Bunu dediği yere bir dipnot düşen Marks, kapitalizmde üretici emeğin böyle belirlenemeyeceğini belirtir ve kapitalist üretimi incelediği yerde konuya yeniden döner:

“Emek süreci tamamen bireysel olduğu sürece, aynı emekçi, daha sonra birbirinden ayrılan tüm işlevleri kendinde birleştirir. Bir birey, yaşayabilmek için doğal nesnelere el koyarken, onu kendinden başka kimse denetlemez. Daha sonra o başkalarının denetlenir. Tek bir insan, kendi beyninin denetiminde kendi adalelerini sahneye çağırmadan doğa üzerinde işleyemez. Doğal gövdede el ve kafanın birbirini tamamladığı gibi, emek süreci de el emeğiyle kafa emeğini birleştirir. Daha sonra bunların yolları ayrılır ve hatta ölümcül düşmanlar olurlar. Ürün, bireyin doğrudan ürünü olmaktan çıkar ve bir kollektif emekçi, yani, emeklerinin nesnesini işlemede her biri az ya da çok, yalnızca birer rol alan işçilerin karışımı tarafından ortaklaşa üretilen toplumsal bir ürün olur. Emek sürecinin kooperatif karakteri giderek daha çok belirginleştiğçe, bunun gerekli bir sonucu olarak, bizim, üretici emek ve onun öznesi olan üretici emekçi anlayışımız da genişler.

Üretici emek harcamak için artık senin kendinin kol işi yapman gerekli değildir, kollektif emekçinin bir organıysan ve onun alt işlevlerinden birini yerine getiriyorsan yeterlidir. Yukarıda üretici emekçiye ilişkin olarak verilen ilk tanım, (emek süreci açısından verdiğini belirttiğimiz tanım — *İ.S.*) maddi nesnelere üretiminin kendi doğasından türetilen bir tanımdır. Bu tanım, bir bütün olarak ele alındığında kollektif emekçi için hâlâ geçerlidir. Ama bireysel olarak her üye için artık geçerli değildir.

“Öte yandan, aynı zamanda üretici emekçi anlayışımız daralır. Kapitalist üretim yalnızca metaların üretimi değil, asıl artık-değer üretimidir. Emekçi kendisi için değil, sermaye için üretir. Dolayısıyla, yalnızca üretmesi artık yetmez. Artık-değer üretmelidir. Kapitalist için artık-değer üreten ve böylece sermayenin kendini genişletmesi için çalışan emekçi, yalnızca bu emekçi üreticidir. Maddi nesnelere üretimi alanının dışından bir örnek alacak olursak, bir başöğretmen, öğrencilerinin kafasına vurmaya ek olarak, okul sahibini zenginleştirmek için at gibi çalıştığı zaman, üretici emekçidir. Okul sahibinin sermayesini, bir sosis fabrikası yerine, bir öğrenim fabrikasına yatırmış olması ilişkiyi değiştirmez. Bununla bağlı olarak, üretici emekçi anlayışı, yalnızca işle yararlı sonucu arasında, emekçiyle emeğin ürünü arasında bir ilişki değil, aynı zamanda özgül bir toplumsal üretim ilişkisi, tarihsel olarak doğmuş ve emekçiyi artık-değer yaratmanın doğrudan aracı olarak damgalayan

bir ilişki de anlatıyor.” (K.Marks, *ayg*, c.1, s.508-509)

Yukarıdaki ilk paragrafta Marks, üretici emekçiye hâlâ *emek süreci açısından* bakıyor ama burada hareket noktası emek sürecinin ilk, basit düzeyi değil, bugün kapitalizmin damgası kaldırıldığı anda görülebilecek düzeyidir.

Bugün kapitalizmin damgasını çelkelim, ne görüyoruz? Eskiden, yani emek sürecinin başlangıçtaki düzeyinde tek bir insan hem kafasını, hem kolunu kullanarak bir ürün üretirken, bugün bu bir ürünün üretimini, kimi daha çok kafa, kimi daha çok kol emeğiyle katkı yaparak birbirini tamamlayan koca bir kollektif emekçi gerçekleştiriyor. Eskiden yalnız fiilen üretim yapan üreticiyken, yüzyıllar boyunca çeşitli toplumsal sistemlerin etkisi altında işbölümünün artmasıyla, artık kafa emeği de üretime doğrudan katkı yapabiliyor. Dolayısıyla, *emek süreci açısından* dün ile bugün karşılaştırıldığında, görüyoruz ki üretici emekçi kavramı genişliyor.

İkinci paragrafta ise Marks konuya emek süreci açısından değil, kapitalist üretim açısından bakıyor. Kapitalizm, bir emekçinin üretici olması için artık-değer üretmesi koşulunu getirerek; üretici emekçi kavramını daraltıyor. Aynı zaman kesitinde, kapitalizm açısından üretici emekçi kavramı, emek süreci açısından üretici emekçi kavramından daha dar oluyor.

Marks burada (ikinci paragrafta) “kollektif emekçi” terimini kullanmıyor ama kullansa da bu, yukarıdakinden (birinci paragraftakinden) farklı bir kollektif emekçi olacaktı. Nasıl ki “üretici emekçi” terimi emek süreci ve kapitalist üretim açısından iki farklı anlam kazanıyorsa, “kollektif emekçi” için de aynı şey geçerlidir. İki ayrı açıdan, birbiriyle üst üste düşen yanları olduğu gibi, düşmeyen yanları da olan iki “kollektif emekçi” kavramı vardır.

Emek süreci açısından kollektif emekçi bir ürünün üretiminde şu ya da bu ölçüde katkısı olan, tüm kafa ve kol emekçileridir. Kapitalizm açısından kollektif emekçi ise artık-değerin üretiminde şu ya da bu ölçüde katkısı olan tüm kafa ve kol emekçileridir. Marks’ın da belirttiği gibi, kapitalizm bu kavramı daraltıyor. Çünkü ürünün üretiminde payı olup da artık-değer üretmeyenleri dışarıda bırakıyor.

Marks’ın yukarıda aktardığımız sözlerinden, daha ayrıntılı ele alınması gereken bazı sorular da çıkıyor: Kapitalist üretim sürecinde bilimin, teknolojinin ve kafa emeğinin rolü, yeri nedir? Bununla bağlı olarak menecerlerin rolü, yeri nedir? Sonra, Marks’ın maddi nesnelere üretimi alanının *dışından* verdiği örnek, bugün hizmet sektörü denen sektörün değer ve artık değer üretip üretmediği sorusunu gündeme getiriyor. Bunları ileride ele alacağız. Bunları daha iyi anlayabilmek için şimdi *kapitalizm açısından* üretici emek üzerinde biraz daha duralım.

Yine üretici emek

Adam Smith üretici emeğe ilişkin olarak iki çelişik tanım veriyor. Marks bunun doğru olanını alıp netleştiriyor, yanlış olanını da belli koşullar getirerek düzeltip, ek bir anlatım durumuna getiriyor. Doğru anlayış, Marks’ın netleştirdiği biçimiyle şöyledir:

“Kapitalist üretim için taşıdığı anlamıyla üretici emek, sermayenin değişken parçasıyla (sermayenin ücretlere harcanan parçası) değiş-tokuş edilen, sermayenin yalnızca bu parçasını (ya da işçinin kendi işgücünün değerini) değil, aynı zamanda kapitalist için ek olarak artık-değer üreten ücretli emektir. Yalnızca sermaye üreten ücretli emek üreticidir.” (K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, İng. basım, c.1, s.152)

Buradan çıkan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. Emek sermaye ile değiş-tokuş olacak.

2. Emek, yalnızca sermaye ile değil, sermayenin de ücretlere harcanan değişken parçası ile değiş-tokuş olacak.

3. İşçi hem kendi işgücünün değerini, hem artık-değer üretecek.

4. Kapitalizm açısından üretici emekçi olan herkes, aynı zamanda ücretli emekçidir.

Bu dört sonuç, “emeğin sermayeyle doğrudan değişimi” kavramıyla da dile getirilebilir. (K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.393-397) Bu kavram, emekle sermaye arasında, yalnızca işgücünün alım-satımı düzeyinde değil, aynı zamanda ve asıl olarak üretim sürecinin derinliğinde yürüyen sömürü ilişkisini içerir. Ancak biz burada bunun ayrıntısına girmeyeceğiz, yukarıdaki sonuçları ele alarak ilerleyeceğiz:

Emeğin sermaye ile değiş-tokuş olması önemlidir. Emeğini birisinin geliriyle değiş-tokuş eden emekçiler de vardır. Örneğin, evde yemek yapın diye tutulmuş bir ahçı, ne kadar çok ve güzel yemek üretirse üretsin, artık-değer üretmez.

Ote yandan, emeğini sermayeyle, ama sermayenin değişmez bölümüyle değişen ve bu nedenle artık-değer yaratmayan emekçiler vardır. Diyelim

“Kapitalist üretim için taşıdığı anlamıyla üretici emek, sermayenin değişken parçasıyla (sermayenin ücretlere harcanan parçası) değiş-tokuş edilen, sermayenin yalnızca bu parçasını değil aynı zamanda kapitalist için ek olarak artık-değer üreten ücretli emektir. Yalnızca sermaye üreten ücretli emek üreticidir.”

serbest çalışan bir tamirci, fabrikanın bozulan makinesini tamir etti ve makinayı tamir ederek ona kavuşturduğu değer kadar para, yani emeğinin karşılığını aldı. Dolayısıyla, fabrikatör için bir artık-değer söz konusu değildir. Tamircinin parası makinalar

vb. için ayrılan değişmez sermayeden ödenmiştir. Bu emekçi de ne kadar iyi tamir yaparsa yapsın kapitalizm açısından üretici emekçi değildir.

Kapitalizm açısından üretici emekçi olabilmek için emekçinin hem kendi işgücü değerini, hem artık değer

Kapitalizm açısından her ücretli emekçi üretici emekçi değildir ama, her üretici emekçi ücretli emekçidir. Dolayısıyla, kapitalizm açısından kollektif emekçi, bütünüyle işçi sınıfının bir parçasıdır.

üretmesi gereklidir. Bunun için de zaten ücretli emekçi olması gereklidir.

Buradan çıkan şu çok önemli sonucu vurgulayalım: Kapitalizm açısından her ücretli emekçi üretici emekçi değildir ama, her üretici emekçi ücretli emekçidir. Dolayısıyla, kapitalizm açısından üretici emekçilerin tümü, yani kapitalizm açısından kollektif emekçi, bütünüyle işçi sınıfının bir parçasıdır.

Şimdi Adam Smith’in öteki tanımına ve Marks’ın buna tutumuna bakalım.

Adam Smith’in ikinci ve yanlış tanımı, bir metada somutlaşan emeğe üretici emek demesidir. Tek başına bu, kapitalizm açısından değil, basit meta üretimi (kendi üretim aracına sahip üreticinin pazar için üretim yapması) açısından bir tanımdır.

Basit meta üreticisi kendi üretim araçlarını ve işgücünü kullanarak meta, dolayısıyla değer üretir. Bu metayı pazarda değerine eşit bir fiyatla sattığını varsayarsak, basit meta üreticisi emeğinin karşılığını alır.

Kapitalizmde ise üretici emekçi yine değer üretir, ama üretim araçlarına kendisi sahip olmadığı için, o yalnızca kendi işgücü değerinin karşılığını (ücretin buna eşit olduğunu varsayarsak) alır. Üretilen değer ile işgücünün değeri arasındaki fark artık-değer olarak, üretim araçlarının sahibi olan kapitalistin cebine gider. Dolayısıyla kapitalizm yalnızca değer üretimi değil, asıl olarak artık-değer üretimidir.

“Üretim süreci, bir yanda, emek süreciyle değer yaratma sürecinin birliği olarak ele alındığında meta üretimidir, öte yanda, emek süreciyle artık-değer üretme sürecinin birliği olarak ele alındığında kapitalist meta üretimidir.” (K.Marks,

Kapital, c.1, s.197)

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, kapitalizm ile basit meta üretiminin yakın bir akrabalığı vardır ama ikisi aynı üretim biçimi değildir. Basit meta üretimi kapitalizm açısından ne üretici emek, ne üretici olmayan emektir. Hiçbir tasnife girmez. (K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.407)

Adam Smith, üretici emeği meta üreten emek diye tanımlarken, bunu, kendisi basit meta üretimi açısından baktığı için değil, meta, kapitalizmde de zenginliğin temel birimi olduğu için yaptı. Nitekim kapitalizm geliştikçe tüm meta üretimini giderek kapitalist meta üretimine dönüştürür. O zaman da Adam Smith’in yanlış tanımı doğru bir anlam kazanmaya başlar. Çünkü kapitalizmde artık-değer üreten emek de bir metada somutlaşır.

Bu anlayışla ve koşulla Marks, Adam Smith’in yanlış tanımını *ikincil* bir tanım olarak kabul etmiştir. (K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.409-410) “İkincil” sıfatının da vurguladığı gibi, kapitalizmde asıl önemli olan artık-değerdir, şu ya da bu meta, artık-değerin taşıyıcısı olduğu için, o ölçüde, ikincil derecede önemlidir.

“Üretici işçinin emeğinin vücut bulduğu metanın kullanım değeri en gereksiz türden olabilir. Maddi özellikler onun doğasıyla hiç bağlı değildir. Tam tersine onun doğası, yalnızca, belirli bir toplumsal üretim ilişkisinin ifadesidir. O (üretici emek tanımını-*I.S.*), emeğin içeriğinden ya da sonucundan değil, onun özgül toplumsal biçiminden türetilen bir emek tanımıdır.” (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.158)

Görüldüğü gibi, asıl önemli olan emeğin içeriği ya da sonucu değil, toplumsal üretim ilişkilerinde tuttuğu yerdir. Dolayısıyla, hangi emek üretici emektir sorusunu yanıtlatırken, birincisi, işçi olanlara, ikincisi, artık-değer üretilen dallara bakmak gereklidir.

Bunu akılda tutarak soralım: Hangi dallarda çalışan *işçiler* üretici emekçidirler?

İlk ağızda imalat, madencilik (taş ocakçılığı dahil), tarım (ormancılık, balıkçılık vb. dahil) ve ulaşımı sayabiliriz. (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.412) Marks’ın zamanında henüz bugünkü kadar gelişmediği için onun, “yeni *üretim* dalları” diye geçenken sıraladığı inşaat, haberleşme ve enerji de bunlara katılır. (K. Marks, *Kapital*, c.1, s.455)

Bunlardan, örneğin ulaşım, üretimin dolaşım alanında da sürmesiyle, metanın kendisinde değil, bulunduğu yerde değişiklik yaparak değer yaratan bir daldır. Bugün böyle yeni dalların olup olmadığı, ya da Marks’ın zamanında onun üretici değil dediği dalların üretici duruma gelip gelmediği somut olarak araştırılmalıdır.

Biz burada hizmet gibi tartışılabilir dalları hiç katmadık. Bu tür konuları ileride ele aldıkça, daha başka üretici dallar olup olmadığını göreceğiz, varsa onları da burada sayılanlara ekleyeceğiz.

Üretici emek, artık-değer üretimi alanına ilişkin bir kavramdır. “...Bu tür üretici emek sermayenin varlığının temelidir.” (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.153) Üretim alanını ve ulaşımında olduğu gibi, üretimin dolaşımında sürdüğü alanları kapsar. Sermayenin bir de ticaret, bankacılık gibi, üretici olmayan alanlarda parça-

ları vardır. Şimdi bu alanlarda çalışan işçilerin durumuna bakalım.

Dolaşım alanı

“... Yeniden üretim sürecinin kendisi üretici olmayan işlevleri de içerir.” (K.Marks, *Kapital*, c.2, s.134) Bu nedenle kapitalizmde artık-değer üreten alanların yanında, artık-değer üretmeyen birçok alan da vardır. Ticaret, ticaretle bağlı çeşitli depolama işlevleri, muhasebe, sekreterlik işleri, bankacılık, sigortacılık, borsa vb. hep bunlar arasındadır.

Bu alanlarda değer yaratılmaz. Üretim alanında yaratılmış değer, bir biçimden bir başka biçime (malın paraya, paranın mala) dönüştürülür, defterlere işlenir (muhasebe) ya da malların bozulmasıyla kaybolmasın diye (depolama vb.) korunur. Yatırım için para sermaye bulunur. Bu alanlarda, bu gibi üretici olmayan işlemler yapılır.

Örneğin sigortacılık için Marks şöyle diyor:

“... Sigorta şirketleri tekil kapitalistlerin zararlarını kapitalist sınıf arasında paylaştırır. Ama bu, eşit dağıtılmış zararı, toplam toplumsal sermaye açısından zarar olarak kalmaktan çıkarmaz.” (K. Marks, *Kapital*, c.2, s.140)

Marks'ın zamanından bu yana kapitalistlerin gözü daha da açılmıştır. Bugün bakıyoruz, sigorta şirketleri kapitalistlerin zararını yalnızca kapitalist sınıf arasında bölüştürüyorlar. Halkın belli tüketim araçlarından ettiği küçük zararlarla, kapitalistlerin, özellikle tekelcilerin büyük zararlarını toplayıp, hepsini birden herkese “eşit” bölüştürüyorlar. Böylece kapitalistlerin üzerine düşen zarar payını azaltmış oluyorlar.

Bu, kapitalistler, hele ki tekelci kapitalistler açısından her ne kadar yararlıysa da, yararı, artık-değer kaybının bir bölümünü halkın sırtına yıkmaktan öte değildir. Kendisi artık-değer yaratmaz.

Ote yandan, bundan önce, tekelleşmiş banka ve endüstri sermayesinin emperyalizm döneminde nasıl iç içe geçtiğini görmüştük. Burada bankacılık derken kastımız, finans-kapitalin egemenliğinde de olsa, hâlâ sürüp gelen, klasik bankacılık işlemleri yapan alandır. Bilindiği gibi finans kapital, eski kapitalizm üzerinde bir tür üst yapıdır. Eski kapitalizmi kaldırıp atmaz, onun üstüne oturur. (Lenin, *Toplu Yapılar*, İng. basım, c.29, s.168)

Bununla da bağlı olarak bir noktayı daha belirtmek gereklidir. “Yeniden üretim sürecinin kendisi üretici olmayan işlevleri de içerir” derken, bugün artık, “üretici olmayan” sözü tek başına hafif kalmaktadır. Buna “parazit, spekülasyon vb. olan” diye ek yapmak gerekir. Çünkü finans kapitalin yeniden üretim süreci, nesnel bir mekanizmanın parçası olarak bu tür işlevleri de içerir.

Ne olursa olsun, bütün bu tür alanlardaki işçilerin durumunu, Marks'ın ticaret alanındaki işçilere ilişkin şu söylediklerinden çıkarabiliriz:

“Ticaret kapitalisti... tarafından çalıştırılan ücretli işçiler hakkında ne diyebiliriz?

“Bir bakıma ticarete çalışan böyle bir kimse de, başka herhangi bir ücretli işçi gibi ücretli işçidir. Bir kez, onun işgücü de,

gelir olarak harcanan bir parayla değil, tüccarın değişken sermayesiyle satın alınır. Dolayısıyla özel hizmet için değil, yatırılan sermayenin değerini genişletmek için satın alınır. İkincisi, onun işgücünün değeri ve böylece ücreti de emeğinin ürünüyle değil, öteki ücretli işçilerinki

**Ticaret
alanında çalışan işçiler de
işçi sınıfının
bir parçasıdır.
Ancak bu işçiler, işçi
sınıfının doğrudan
artık-değer
üretmeyen,
emeği üretici olmayan
bir parçasıdır.
Emeği üretici olmamakla
birlikte, bu parça
sömürülerek, kendisini
çalıştıran kapitalist
kesime artık-değerden
pay akıtmaktadır.**

gibi, yani onun özgül işgücünün üretim ve yeniden üretim masraflarıyla, belirlenir.

“Ancak, endüstri sermayesiyle tüccar sermayesi ve böylece endüstri kapitalistiyle tüccar arasında var olan ayrımın aynısını, onunla (ticaret alanındaki ücretli işçi — *İ.S.*) endüstri sermayesi tarafından doğrudan çalıştırılan ücretli işçiler arasında yapmalıyız. Tüccar, ... ne değer, ne artık-değer ürettiğine göre, bu demektir ki aynı işlevlerde onun çalıştırdığı ticaret işçileri de onun için doğrudan artık-değer yaratamazlar. ...

“... Tüccar sermayesinin artık-değerle olan ilişkisi endüstri sermayesinden farklıdır. Endüstri sermayesi, başkalarının ödenmemiş emeğine doğrudan el koyarak artık-değer üretir. Tüccar sermayesi ise bu artık-değerin bir bölümüne, bu bölümü endüstri sermayesinden kendisine transfer ederek, el koyar.

“Ancak değeri realize etme işleviyedir ki tüccar sermayesi yeniden üretim sürecinde sermaye olarak hareket eder. Tekil tüccarın kâr yığını bu sürece yatırdığı sermaye yığına bağlıdır ve katiplerinin ödenmemiş emeği ne kadar çoksa, o, alım-satım için o kadar çok sermaye yatırabilir. Sayesinde, tüccarın parasının sermayeye dönüştüğü işlevin kendisi, büyük ölçüde tüccarın çalışanları aracılığıyla görülür. Bu katiplerin ödenmemiş emeği, artık-değer yaratmaz ama tüccarın artık-değer elde etmesini sağlar. ... Dolayısıyla, onun için bir kâr kaynağıdır. Yoksa ticaret hiçbir zaman büyük ölçekte, kapitalistçe yürütülemezdi.

“Nasıl, emekçinin ödenmemiş emeği üretici sermaye için doğrudan artık-değer yaratıyorsa, ticaret alanındaki ücretli işçinin ödenmemiş emeği de tüccar sermayesine bu artık-değerden bir payı garantiler.” (K. Marks, *Kapital*, c.1, s.292-294)

Burada söylenenlerden şu sonuçlar net olarak çıkıyor:

1. Ticaret alanında çalışan işçiler de işçi sınıfının bir parçasıdır.

2. Ancak bu işçiler, işçi sınıfının doğrudan artık-değer üretmeyen, emeği üretici olmayan bir parçasıdır.

3. Emeği üretici olmamakla birlikte, bu parça sömürülerek, yani emeğinin tam karşılığını değil yalnızca işgücünün değerini ücret diye alarak, kendisini çalıştıran kapitalist kesime artık-değerden pay aktarmaktadır.

4. Böylece bu kapitalist kesimin, birbiriyle bağlı olarak, sermayesinin de, kârının da aracı bu işçiler olmaktadır.

Marks'ın burada ticaret alanı için söylediklerini, hiç çekinmeden üretici olmayan tüm alanlara genelledebiliriz. Bir kez, üretici olmayan bir alan, yatırım alanı olarak iş görüyor ve kâr da ediyorsa, bu alanın, kapitalizmin kendine göre (ticaretin, değeri realize etme işlevi olduğu gibi) bir işlevi, bir yararı var demektir. Ote yandan, kâr ettiğine göre, bu alanda işçi sömürsü var demektir. Dolayısıyla, üretici olmayan bütün alanlarda sermayenin egemenliğinde çalışan ücretli işçiler, Marks'ın burada ticaret alanı için dediği gibi, işçi sınıfının kuşkusuz parçasıdır.

Bunlar *Kapital*'de (hem de iki cildinde birden — bakınız *Kapital*, 2. cilt, s.134-135, “Dolaşımın Masrafları” başlıklı bölüm) böyle açıkça yazılıdır. Biz *Kapital*'de yazılanların yeni gelişmeler ışığında, onun kendi bilimsel yaklaşımıyla değiştirilmesine, geliştirilmesine hiç karşı değiliz. Ancak ortada fol yok, yumurta yokken, *Kapital*'de bu yazılanları değiştirmeyi gerektirecek hiçbir “yenilik” yokken, kalkıp da işçi sınıfını doğrudan artık-değer üreten işçilerle sınırlamaya iyi bir anlam verecek değiliz.

I. Bölüm'de, Fransız Komünist Partisi'nin bu görüşü savunduğunu

**Biz Kapital'de
yazılanların yeni
gelişmeler ışığında, onun
kendi bilimsel
yaklaşımıyla
değiştirilmesine,
geliştirilmesine hiç karşı
değiliz. Kapital'de
bu yazılanları
değiştirmeyi gerektirecek
hiçbir “yenilik” yokken,
kalkıp da işçi sınıfını
doğrudan artık-değer
üreten işçilerle
sınırlamaya iyi bir anlam
verecek değiliz.**

belirtmiştik. Orada Sovyetler'den hiç söz etmemiştik. Burada kısaca edelim. Sovyetler'de 1969'da yayınlanmış, *Tarihsel Materyalizm* başlıklı bir felsefe kitabında bakın ne diyor:

“Kapitalizm altında, üretici işçilerin —

işçi sınıfının — üretimi geliştirmede oynadığı rol giderek büyür.” (D.I. Chesnokov, Tarihsel Materyalizm, İng. basım, Moskova 1969, s.130)

Böylece işçi sınıfı üretici işçilerle sınırlandıktan sonra, aynı kitabın ilerki bir bölümünde ofis işçileri vb., ana sınıfların dışında toplumsal tabakalar olarak sıralanıyor! (*agy*, s.179)

Bu garip görüş, I. Bölüm'de sözünü ettiğimiz, dünya komünist hareketinde “işçi sınıfı nedir” tartışmasında SBKP'nin resmi tutumu değildi. Bu nedenle orada Sovyetler'i hiç katmadık. Ama burada vurgulamak istiyoruz ki balık baştan kokar. FKP üyeleri, 1969'da mutlaka Fransızca olarak da yayınlanmış olan bu kitabı okuyarak, 1970'lerdeki tartışmada o meşum görüşü savunmuş olamazlar mı?

Marks, yukarıda aktardığımız sözlerden az sonra, ticaret alanında çalışan işçilerin daha iyi ücret aldıklarını söylüyor. Acaba buradan bir yanlış anlama mı çıktı? Buna da bir bakalım.

“Ticaret alanındaki işçi, sözcüğün katı anlamıyla, ücretli işçilerin, daha iyi ödenen, emeği vasıflı tasnifine giren ve ortalama emeğin üzerinde kalan kesimine aittir. Ama kapitalist üretim biçiminin ilerlemesiyle, ücret, ortalama emeğe göreceli olarak bile düşme eğilimi gösterir.” (K. Marks, *Kapital*, c.3, s.300)

Bunun nedenlerini Marks şöyle açıklıyor:

Birincisi, önceleri her işi beceren ve bu yeteneğiyle ortalama emeğin üzerinde kalan ticaret işçisi, ofiste işbölümü geliştikçe, bir işi beceren bir işçiye dönüşür. Dolayısıyla, o da giderek ortalama düzeye düşer.

İkincisi, “kapitalist üretim biçimi eğitim yöntemlerini vb. giderek daha çok pratik amaçlara yönelttikçe, ticari uygulamalar, yabancı dil vb. konusunda gerekli öğretim, bilgi, bilim ve kamu eğitimindeki ilerlemeyle, giderek daha hızlı, kolay, yaygın ve ucuz olarak yeniden üretilir.” (K. Marks, *Kapital*, c.3, s.300) Kamu eğitiminin yaygınlaşmasıyla, düşük yaşam standardına alışkın kesimlerden, ticaret gibi alanların aradığı vasıfta işçiler çıkar. Bu durum ücretleri aşağı çeker.

Üçüncüsü, kamu eğitiminin yaygınlaşmasıyla aranan vasıfta işgücü arzı yükselir, işçiler arası rekabet körüklenir. Bu da ücretleri düşürür.

Dolayısıyla, ticaret alanında çalışan işçilerin durumu, kapitalizmin gelişme eğrisine paralel olarak, şöyle gelişir: “Onların emek kapasitesi artarken, ücretleri düşer. ... Bu emeğin çoğalması, daha çok artık-değerin hiçbir zaman nedeni değil, her zaman sonucudur.” (K. Marks, *Kapital*, c.3, s.300-301)

Görüldüğü gibi, Marks'ın bu anlattıkları hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmamaktadır. Bir kez, burada yüksek ücret de alsalar, ticaret işçilerinin işçilikleri sorguya çekilmiyor. İkincisi, onların ayrıcalıklı durumlarının da geçici olduğu, hızla ortalama doğru indiği vurgulanıyor.

Bugün ticaret işçileri ortalamaya, hatta belki ortalamanın da altına çoktan indiler. Ama işçi sınıfına başka alanlardan (bilim, sanat vb.) yeni katılımlar oluyor ve onlar da aynen yukarıdaki süreci yaşıyorlar. Önce ayrıcalıklı bir işçi kesimi oluşturuyorlar. Emperyalist ülkelerde bunların bir kısmı doğrudan işçi aristokrasisine

transfer edilirken, bir kısmı ortalama düzeye doğru inişe geçiyor. Türkiye gibi ülkelerde ise "ayrıcılıklar" çok göreceli olduğu gibi, bunların büyük çoğunluğu inişe geçiyor.

Marks bunları yazmış ve yaşam da vargüciyle bu yazılanları doğrulamışken, hâlâ ticaret alanındaki işçileri işçi saymayanlar çıkıyor. Ticaret kapitalistinin kapitalistliğinden bir an bile kuşku duymayanlar, ticaret işçisine gelince ince eler sık dokur oluyorlar. Bunlar aynı yaklaşımla, işçi sınıfına bugün yeni katılan kesimleri de içeri almamak için uğraşıyorlar.

İşçi sınıfının kapsamı konusunda ilerlemeden önce, bir parantez açıp, hem üretici emek anlayışının çarpıtılmasına, hem işçi sınıfının üretici işçilerle sınırlandırılmasına bir de Türkiye'den örnek vermek istiyoruz. Bu örneğin sendikal alandan olması, önemini daha da arttırıyor.

Bir karmaşa örneği

Yıldırım Koç'un *Yapıt* dergisinde bir yazısı yayınlanmıştı. "Türkiye'de Üretken Emek ve Üretici Olmayan Emek" başlıklı bu yazı, bir kavram karmaşasıdır. Bu yazının *Yapıt* gibi bir dergide çıkması kendi içinde o kadar önemli sonuçlar doğurmaz. Ama yazar bir sendikada uzmandır, herhalde çalıştığı alanda da bu fikirleri yayıyordu. Asıl kötü olan budur.

Yazı, Türkiye'de üretken nüfusun bir dökümünü yapmayı amaçlamış. Ancak ilk ağızda üretken emek konusunu, ondan sonra da işçi sınıfının kapsamını büyük bir karmaşaya uğratmış.

"Üretken emek" başlığı altına söz şöyle başlıyor:

"Değer üretme süreci ancak maddi ürün üretimiyle mümkündür. Her çalışma değer üretmiyor. Değer üretiminin ölçütü, maddi ürün üretimidir. İnsan emeği, ana değer kaynağı olarak maddi ürünlerde billurlaştırıyor ve onları değer içeren ürünler ve mallar haline dönüştürüyor." (*Yapıt*, Temmuz-Ağustos 1985, s.58)

Bu bir kördüğündür.

Değer üretiminin ölçütü maddi ürün üretimiye, bir kez, insanlar ezelden beri değer üretiyorlar demektir. Oysa insanlar ezelden beri maddi ürün üretiyorlar ama değer üretmiyorlar. İkincisi, o zaman evlerde aileler tarafından dikilen elbiseler, pişirilen yemekler, yapılan kitap rafları vb. de maddi ürün olduğuna göre, değer taşır ki bu da doğru değildir. Onlar pazara çıkmadıkları için yalnızca kullanım değeri taşırlar, değer taşımazlar.

Değer üretimi, emek sürecine vurulmuş bir toplumsal damgadır. Bu damgayı basit meta üretimi vurmaya başlamış, kapitalizm bunu dayanak yapmış, daha da yaygınlaştırmış ve artık-değer üretimiyle aşmıştır. Değer tarihsel-toplumsal bir kategoridir. Oysa yazıda sanki insan emeği ürün yarattığında otomatikman değer de yaratıyor!

Marks böyle yaklaşımlar için şöyle diyor:

"Ancak, kapitalist üretim biçimlerini mutlak biçimler, dolayısıyla üretimin ebedi, doğal biçimleri olarak addeden burjuva dargörüştürlüğü, sermaye açısından *üretici emek* nedir sorusunu, hangi emek genelde üreticidir ya da genel olarak üretici emek nedir sorusuyla

karıştırabilir." (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.393)

Yıldırım Koç'un, Marks'tan çok Adam Smith'in izlerini taşıyan yazısından, değer üretiminin tarihsel toplumsal bir kategori olmadığı izlenimi,

Marks yazmış ve yaşam da vargüciyle yazılanları doğrulamışken, hâlâ ticaret alanındaki işçileri işçi saymayanlar çıkıyor. Ticaret kapitalistinin kapitalistliğinden bir an bile kuşku duymayanlar, ticaret işçisine gelince ince eler sık dokur oluyorlar. Bunlar aynı yaklaşımla, işçi sınıfına bugün yeni katılan kesimleri de içeri almamak için uğraşıyor.

haydi diyelim bir kalem sürçmesi sonucunda çıkıyor. Ama bir başka izlenim daha çıkıyor ki bu kalem sürçmesi falan değil düpedüz anlayış sürçmesidir. Yazı, üretken emeğe hangi açıdan bakacağını şaşırmış, emek süreci, basit meta üretimi ve kapitalizm açısından üretken emek hem birbirine, hem üretken sermayeye karışmıştır.

Başta "üretken faaliyette bulunmayan, ya da değer ve artı-değer yaratmayan ücretliler" den söz ediliyor (*agy*, s.57). Buradan, kapitalizm açısından üretici ve üretici olmayan emek söz konusuymuş gibi bir sonuç çıkıyor. (Kaldı ki burada da "değer ve artık-değer" demek işi bulandırıyor. Kapitalizm için artık-değer yeterli ölçüttür.)

Biraz sonra artık-değer hepten kalkıyor ve değer yaratma ana ölçüt olarak kalıyor. (Yazıdan verdiğimiz ilk alıntı bunun çarpıcı örneğidir.) Böylece üretken emeğe basit meta üretimi açısından bakılmış oluyor.

Arada, "insan emeği... kollektif üreticinin bir parçası olarak maddi ürünlere katılıyor" (*agy*, s.58) gibi sözler geçiyor. Ücretli işçi, meta vb. terimleri yerine toplumsal damga taşımayan, "insan" emeği, maddi ürün gibi terimler kullanılması, emek sürecinin de karmaşa içinde olduğunu gösteriyor.

Sonunda ise hem yalnızca değer, hem artık-değer yaratanlar aynı tasnife sokuluyor. Üstelik bunlara, üretici emek başlığı altında üretici sermaye de katılıyor!

Oysa endüstri sermayesi üretkendir ama üretken emek değildir. Üretkenliği de, birincisi, "artık-emeği zorunlu kılan bir güç" olmasından, ikincisi, "toplumsal emeğin üretici yeteneklerinin ve bilim gibi, genel toplumsal üretici güçlerin emicisi ve gasp

edicisi" olmasından kaynaklanır. (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.392)

Yazıda, "Türkiye'de üretken emek ve üretken olmayan emek tahminleri" başlığı altında tasnif şöyle geliyor:

"Türkiye'de maddi ürün üretimine katılan ya da emeklerini maddi ürüne aktaran insanları çeşitli sınıflara bölebiliriz.

1. Ücretliler içinde işçi sınıfı.
2. Küçük üreticilerin bir bölümü.
3. Kapitalistlerin bir kısmının çalışmasının bir bölümü." (*agy*, s.58-59)

Bir kez, toplumsal damga taşımayan emek süreci, birden, çeşitli sınıflara bölünüyor. Oysa sınıflar, başlarda gördüğümüz gibi, toplumsal üretim sisteminde tuttukları yere göre belirlenirler. Emek sürecinde ise sınıf kavramı yoktur, insan vardır.

İkincisi ve en önemlisi üretici emek tasnifi yaparken, "ücretliler içinde işçi sınıfı" demek ne demektir? İşçi sınıfı, yalnızca üretici ücretli emekçilerdir, hatta onun da bir bölümüdür demektir. Yani böylece, işçi sınıfı kavramı, Haydar Kutlu'nun ünlü çekirdeğine indirgenmiştir! Marksizm açısından hiç de böyle olmadığını biraz önce gördük!

Üçüncüsü, küçük üreticilerin (pazarlamayla ilgilenmeyip, üretim yapan) bölümü de üretici emek arasına katılıyor. Oysa küçük üretici, ancak kapitalizmin şu ya da bu biçimde damgası altındaysa, kapitalizm açısından üretici emek tasnifine girer.

Bundan önceki bir bölümde, kapitalizm geliştikçe tüm meta üretimini kapitalist meta üretimine dönüştürdüğü için, Marks'ın Adam Smith'in üretici emeğe ilişkin ikinci, yanlış tanımını koşullu olarak kabul ettiğini söylemiştik. Bu damga ya da dönüşürme nasıl olur?

Kapitalist, çalışmasıyla ilk bakışta artık-değere katkı da yapsa, kendi katkısıyla oluşan artık-değeri de kendi cebine attığı için, bu katkı artık-değer kategorisine girmez. Dolayısıyla kapitalist ne kadar çok çalışırsa çalışsın üretici emekçi değildir!

1. Eskiden bağımsız çalışan ve fabrikalar için diyelim vida ile somun üreten bir küçük üretici iflas eder, gider fabrikaya işçi olur. Artık kapitalist meta üretimi içindedir.

2. Bu dönüşüm her zaman böyle

açıktan işçi olmak biçiminde de olmaz. Bizim küçük üretici, sözde "bağımsız" çalışırken, bir de bakarız ki bir dizi fabrikanın parça başı işçisi konumuna düşmüş. Fabrikalar onun sırtından artık-değer kazanır olmuşlar!

3. Hatta daha da basit yolu vardır. Başlarda bir bölümde, kapitalizmin üretim araçları sahipliğiyle üreticiyi nasıl sürekli birbirinden ayırdığından söz etmiştik. Orada, küçük meta üreticisinin kendini nasıl iki insan olarak görmeye başladığını anlatmıştık.

Gerçekten de, kapitalizm egemen oldukça, kapitalist üretim ilişkilerinin, Marks'ın deyişiyle "toplumdaki kategorik belirleyiciliği" o denli artar ve yayılır ki, küçük üretici, dünyaya kapitalizmin gözlüğüyle bakmaya, kendini hem patron, hem işçi olarak görmeye, kendi kendisine artık-değer üretmeye başlar. Bir süre sonra da zaten ya patron, ya işçi olur. Bu tek tek bakıldığında kalıcı bir durum olamaz ama toplu bakıldığında, bu durumdaki küçük üreticiyi adeta bir yarı-işçi olarak kapitalist ilişkiler içinde saymayı gerektiren toplumsal bir olgudur. (K.Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.407-409)

Marks, bütün bu süreçlerin işlediğini bilerek ve söyleyerek, bu koşulla, Adam Smith'in, üretken emeği, bir metada somutlaşan emek diye tanımını, ikincil bir tanım olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla, küçük üretim eğer şu ya da bu yoldan ya da biçimde, kapitalist meta üretimine dönüşmüş, onun damgasını yemişse kapitalizm açısından üretici emek tasnifine girer. Söz konusu yazıda, bu böyle algılanmıyor. Küçük üretici, küçük üretici olarak, artık-değer değil, değer yaratıcısı olarak üretici emek tasnifine sokuluyor. Böylesi ciddi bir yanıltır.

Geldik dördüncüye. Kapitalistlerin bir kısmının çalışmasının bir bölümü de üretici emek içine katılıyor. Burada da Marksizm'den eser yoktur.

"Kapitalistlerin bir kısmının çalışmasının bir bölümü" derken kastedilen herhalde şudur: İşleri henüz menecere devretmemiş, kendisi fiilen menecerlik yapan kapitalistlerin yaptıkları bu menecerlik işi. Menecer ile kapitalist ayrı kişiler olduğu zaman durumun ne olduğunu ilerde ayrıca ele alacağız. Burada, ikisi aynı kişi olduğu zaman ne olmayacağını belirteceğiz.

Kapitalist fiilen çalışıyorsa, buna emek süreci açısından bakarsak, o da bir "insan" olarak sürecin eşgüdümünü sağlıyor, kafa emeğiyle "üretici" bir iş yapıyor demektir. Ancak soruna kapitalist üretim süreci açısından bakılırsa durum farklıdır.

Kapitalist, çalışmasıyla ilk bakışta artık-değere katkı da yapsa, kendi katkısıyla oluşan artık-değeri de kendi cebine attığı için, bu katkı *artık-değer kategorisine girmez*. "Artık-değerin bu parçası artık, artık-değer değil, tersidir, harcanan emeğin karşılığıdır." (K. Marks, *Kapital*, c.13, s.382) Dolayısıyla kapitalist ne kadar çok çalışırsa çalışsın üretici emekçi değildir!

Bu yazıda daha değinilecek başka bazı yanlar da vardır. Örneğin hizmetlere ilişkin garip fikirler geçmektedir. Ama artık bunları bırakıp, konumuza dönelim.

Şimdi, üretici emek konusuna değinirken, bir soru olarak mimlediğimiz hizmet konusunu ele alacağız ve buralarda çalışanların durumuna bakacağız.

(Devam edecek)